

РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗАГОСТРЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ СИТУАЦІЇ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В 60-Х РОКАХ ХІХ СТОЛІТТЯ

В статті висвітлюється вплив революційних настроїв у суспільстві, зокрема польського повстання 1863-1864 років на римо-католицьку церкву України. Визначено місце і роль католицького духовенства в політичних подіях визначеного періоду.

Ключові слова: *римо-католицька церква, духовенство, польське повстання, російський уряд, реакція, заслання.*

Римо-католицька церква України цілком залежала від подій, що відбувалися в Російській імперії. Польське повстання 1863-1864 років стало справжнім випробуванням для римо-католиків як в цілому імперії, так і окремих її регіонів. Насамперед це Західний край, Північно-Західний і Південно-Західний. Українські землі в черговий раз опинилися серед найбільш неблагонадійних територій великої імперії.

Актуальність обраної теми обумовлена підвищенням інтересом в останні роки до історії конфесійного розвитку суспільства. Висвітлення стану римо-католицької церкви в українських землях, зокрема в період революційних заворушень 60-х років ХІХ століття, дає можливість виявити не тільки наріжні камені у відносинах між церквою і державою, а і зрозуміти, який вплив мало на суспільство духовенство цієї конфесії, розглянути позицію церкви відносно проблем, що існували в державі. Саме це є метою даної статті.

Серед істориків сучасності, які займаються дослідженнями історії конфесій в Україні, можна виділити О.А.Буравського,[1] Ю.В.Хитровськую,[2] О.В.Скуса,[3] Е.О.Зваричука.[4] В основному ці роботи висвітлюють соціально-економічні, правові, культурні аспекти розвитку римо-католицької церкви у Правобережній Україні. Також в контексті досліджень діяльності конфесії частково розглядаються питання участі римо-католицької церкви Правобережної України у

польських повстаннях 1830-1831 і 1863-1864 років. Певним чином історія римо-католицької церкви в Україні знаходить своє відображення в дослідженнях російських вчених, зокрема О.А.Ліценбергер,[5] А.К.Тихонова,[6] С.В.Голованова. [7]

Польське повстання 1863-1864 років явище, до якого суспільство готувалося протягом кількох попередніх років. В річницю Листопадового повстання – 28 листопада 1860 року у Варшаві пройшла політична маніфестація. Учасники співали патріотичні гімни «Ще не вмерла Польща» і «Боже, що з Польщею». 3 лютого 1861 року подібні заходи стали регулярними. 13 лютого цього року у Варшаві пройшла багатолюдна демонстрація, присвячена Грохівській битві 1831 року. 15 листопада 1831 року влада застосовувала війська, що призвело до чисельних людських жертв. У жовтні 1861 року в Королівстві польському запроваджено військовий стан із заборонаю зібрань і демонстрацій. Конфронтація загострювалась. І вже в січні 1863 року відбувся збройний виступ патріотичних сил Польщі. [8,с.157]

Військовий міністр Російської імперії Д.О.Мілютін, у своїх спогадах пише про події початку 60-х років: «Минуло рівно тридцять років з часів польського повстання 1830-1831 років. Воно було придушено силою зброї, але крамола польська не була викоренена; вона тільки причаїлась під залізною рукою намісника імператора Миколая... Політична

діяльність польської еміграції являла собою рідкісне в історії явище по своїй наполегливості, з якою так довго підтримувалась революційна агітація, при настільки мізерних можливостях успіху, навіть можна сказати, при повній нездійсненності мети. Керманічі користувалися всіма шляхами, аби пропагувати революційні ідеї і готувати повстання... Їх дієвою зброєю були ксьондзи і жінки... Складно знайти в історії інший приклад подібної систематичної, широкої і витриманої інтриги в переслідуванні політичної фікції. Ворожі до Росії елементи посилювали свій вплив в кінці 1860 року і на початку 1861-го значною кількістю поляків, що повернулися після відбуття покарання з Сибіру, Оренбурзького краю, Кавказу, які заслани були в різний час за участь в попередніх змовах і революційних спробах. А ні заслання, а ні зближення з російським суспільством і російськими товаришами не зупинило їх. Вони повернулися на батьківщину такими самими захопленими божевільними, якими були в молоді роки... Польський революційний рух не обмежувався кордонами Королівства Польського, він охопив і західні губернії Імперії, яким поляки надали назву «забраного краю». Все, що відбувалось у Варшаві, мало відголосок у Вільно та Києві». [9,с.47-58]

Активне залучення представників римо-католицької церкви до революційних подій 60-х років XIX століття пояснюється тим, що «рідна церква – для поляків – костюль польський – була тим оберегом, тим єдиним на весь широкий світ місцем, де можна почуватися як в батьківському домі – спокійно, затишно, в огорненні любові. Адже вітчизна втрачена, батьківська земля сплюндрована варварами-загарбниками, накинуті чужі порядки, всюди панують чужинці». [8,с.153]

В описі подій, що передували польському повстанню, Д.О.Мілютін зауважив: «Все, що відбувалось у Варшаві та в інших містах Царства Польського, починається з травня (1861 р.) і в Північно-Західному регіоні – такі самі зухвалі вчинки польських агітаторів: ті самі церковні маніфестації, траур в одязі, польські національні костюми, зібрання на вулицях перед зображенням Богородиці і святих, спів патріотичних гімнів. Сміливість і зухвалість поляків

зростала в зв'язку із бездіяльністю місцевої поліції і безсилля місцевої влади». [9, с.111]

Згідно із документами, акції протесту починаються не тільки в прибалтійських і білоруських землях, а і в українських, причому не з травня, як повідомляє військовий міністр, а з лютого 1861 року – фактично одразу після Варшавських подій, що сталися 15 (27) лютого 1861 року. Згідно з поліцейськими рапортами, 10 березня 1861 року в Житомирському кафедральному соборі була проведена велика поминальна панахида за загиблими у Варшаві. В храмі зібралося 4000 чоловік, які були вдягнені у траурний одяг, прикрашений біло-чорними стрічками. Після служби, присутні збирали кошти для родин, що постраждали в наслідок розгону демонстрації у Варшаві. [10,арк.31-37] І це не єдине повідомлення про відповідні заходи, які були організовані в римо-католицьких костюлах на знак солідарності із поляками, що вийшли на протести проти імперського режиму в Царстві Польському. Начальник Ліповецької поліції доповідає про подібні акції в містечках Оратові, Монастирищі, Ілінцах і Дашеві. Ініціаторами проведення траурних панахид і збору пожертв, згідно з рапортом, були ксьондзи Адамовіч, Олещук, Шемет і Кучевський. [10,арк.282]

Відповіддю влади стало повернення до указу Київського військового губернатора від 30 березня 1860 року про заборону проводити в римо-католицьких костюлах панахид і інших служб, що мають політичний характер. З наказом ознайомлені ватажки місцевого дворянства і поліція. [10,арк.282]

Однак цей документ, не зважаючи на запевнення вищого єпархіального начальства, зокрема кам'янецького єпископа Антонія Фіалковського про виконання розпорядження, ігнорувався католицьким духовенством і прихожанами. [10,арк.285] 6 квітня в костюлі міста Кам'янець пройшла панахида за загиблими. Місцеве поліцейське управління подає перелік тих, хто був присутнім на цьому заході – всього 45 осіб. Зокрема повітовий ватажок дворянства Федор Язловецький, граф Арсеній Мощинський, князь Любомирський, поміщики Граціан Гуляницький, Яків Русецький та інші з родинами. В представленому підпол-

ковником Штейном переліку осіб 36 чоловік належали до вищого стану і 9 осіб – це міщани, в основному чиновники. [10,арк.286] З матеріалів справи, яка складається з 336 аркушів, стає зрозумілим, що подібні акції носили масовий характер.

Показовими є справи відкриті проти поміщика барона Павла Гейсмара [11] і черкаського ватажка шляхти Валеріана Фліорковського. В домі останнього провели обшук, в результаті якого знайшли переписку на польській мові з представниками католицької церкви, літографічні портрети п'ятох вбитих поляків у Варшаві під час подій лютого 1861 року, а також лист до таємного католицько-польського комітету. Фліорковського та інших осіб, що проходили по цим справам відправлено до Саратова, під нагляд поліції.[12]

Військовий міністр звинувачує місцеву владу, а також представників вищих правлячих кіл у Петербурзі в надмірній гуманності та поступливості відносно польського руху. Зокрема, на думку Д.О.Мілютіна, занадто м'якими у цьому питанні були новий міністр внутрішніх справ статс-секретар Валуєв, а також шеф жандармів князь В.А.Долгорукий, які проголошували курс на примирення з місцевими консервативними елементами.[9,с.112] Стає зрозумілим, що представники влади не були одноставними щодо методів боротьби з опозиційно налаштованим населенням «забраного краю». Широкий спектр поглядів на ситуацію, від вкрай радикальних до відносно поміркованих, неузгодженість дій, давав надію повстанцям на повалення імперії і свободу для свого краю.

Не все однозначно було у ставленні до римо-католицької церкви і на місцевому рівні. Підтвердженням даного висновку є характеристика, яку Д.О.Мілютін дає головному начальнику Південно-Західного краю, військовому губернатору князю Іларіону Іларіоновичу Васильчикову, в контексті його ставлення до польсько-католицького питання, а також справи проти католицьких ксьондзів, що доходили до губернатора. Мілютін писав: «І.І.Васильчиков – людина чесна, шляхетна, але* просякнута панською пихою, майже не входив в подробиці справ і задовольнявся тим зовнішнім спокоєм, який поки

зберігався в краї». В рукописі спогадів Мілютіна, під зірочкою було закреслено вислів «доволі обмеженого розуму».[9,с.61] Негативна оцінка, що була дана губернатору військовим міністром - людиною вкрай консервативною і доволі жорсткою, змушує поставити під сумнів об'єктивність Мілютіна і замислитися над питанням, чому головний начальник краю потрапив у таку «немилість». Частково світло проливають на це питання, справи проти католиків, яких звинувачували в державній зраді та інших злочинах перед імперією.

В справі про розповсюдження чуток серед населення стосовно приходу польських військ до міста Летичів Подільської губернії, австрійській підданій Зубчевський звинувачує в цьому місцевих ксьондзів Онуфрія Маржецького і Матея Андрушкевича. Донос адресовано міністру внутрішніх справ Д.Г.Бібікову. Справу передано для з'ясування обставин Київському генерал-губернатору Південно-Західного краю. З 1852 року ним став князь І.І.Васильчиков. Зубчевський пише в записці: «Багато разів я чув від них (ксьондзів) висловлювання проти уряду і православного віросповідання... радили одній молодій людині, яка заявила, що хоче поступити на військову службу, утриматися від цього наміру, і запевняли, що за два місяці буде польське військо. Ці відомості, які оголошені були священиками, мали значний вплив на людей не освічених, і дали можливість їм говорити про значні зміни в державі». [13,арк.2] Також Зубчевський пригадує про колишнього ксьондза Летичівського костюлу Яворського, якого колись на це місце призначили за розпорядженням колишнього головного начальника Південно-Західного краю Д.Г.Бібікова. Після переходу Дмитра Гавриловича на іншу посаду, єпархіальне начальство, яке було незадоволено Яворським, зробило все, щоб усунути його від цієї посади. А допомогли в цьому М.Андрушкевич і домініканець О.Маржецький. Автор доносу не забув пригадати і той факт, що у 1831 році за наказом імператора представники домініканського ордену були виведені з Летичіва. В справі міститься кілька доносів Зубчевського, в тому числі

він скаржитья губернатору на місцевих чиновників і поліцейських, які допустили витік інформації, в результаті якого він змушений виносити різні приниження від жителів цього міста. Також він просить покарати всіх винних у цьому і дати йому захист. [13,арк.5-10] Було проведено слідство і з'ясовано, що: 1.Яворського переслідували не за політичними мотивами, а через розтрату казенних коштів; 2.Нікодим Зубчевський одружений був на сестрі настоятеля Яворського і вів фінансові книги церкви, тобто був особою зацікавленою. Також подається докладна характеристика автору доносів - «по відомостям, людина здатна до всього злого», [13,арк.11] і прохання відіслати його на батьківщину. Матеріали справи по Зубчевському передано було до поліції. Під час суду австрійський підданий продовжував писати скарги. Але бажаного результату він так і не досяг. Справу було закрито в лютому 1860 року. Можна з впевненістю стверджувати, що при наявності на посаді генерал-губернатора іншої, менш поміркованої і толерантної людини ніж князь І.І.Васильчиков, подібного доносу було б достатньо для того, щоб звинуватити обох ксьондзів в зраді з призначенням їм відповідного покарання.

Розглянута справа не була єдиною. [14] У 1857 році написано донос на ксьондза Годлевського, якого звинуватили у зв'язках із забороненим орденом єзуїтів та антиурядовій пропаганді. В результаті слідства встановлено: «Не можна не підозрювати дописувача в певному розумовому розладі і тому звинувачення його, ледве можуть бути передані на відкрите офіційне розслідування, хоча по важливості звинувачення, не можуть бути залишені зовсім без уваги, тим більше, що ксьондз Годлевський, скільки відомо, користується значною довірою в Києві серед осіб, що сповідують римо-католицьку віру і має на них сильний вплив».[15,арк.2-25] На цьому справа була закрита.

Загалом, польська опозиція отримувала значну підтримку від римо-католицької церкви. Восени 1861 року відкрито цілий ряд духовних з'їздів, на яких біле і чорне духовенство намагалося скріпити свій союз із повстанцями. Революційні видання

опублікували протест духовенства проти дарованих урядом краю земських установ – губернських, міських Рад. Майбутні повстанці почали збиратися в храмах. Саме там їх приводили до присяги на вірність центральному комітету.[6,с.158-159]

Повстання почалось з 10 на 11 січня 1863 року. Про це сповістили церковним дзвоном в усіх містах і селищах «забраного краю». Приводом став насильницький набір в російську армію поляків. Монастирі для повстанців стали притулком, а також місцями для зосередження друкованих заборонених видань. Прийнято рішення про закриття монастирів з кількістю ченців менше восьми чоловік. Пояснювалось це тим, що адміністрація не може контролювати всі монастирі через їх розпорошеність і усамітненість. Відкрито значну кількість справ, якими доведено участь монастирів і ченців у повстанні. За даними, що наводить у своїй книзі А.К.Тихонов, 39 монастирям і 674 ченцям висунуті звинувачення в антиурядовій діяльності. Звинувачення висувалися по 11 позиціям: 1. участь у формуванні банд; 2. підбурення до повстання шляхом проголошення відповідних молитов і організації панахид за загиблими повстанцями; 3. підтримка повстанців грошима; 4. безпосередня участь у виступах; 5. залучення повстанців до складання революційної присяги; 6. зберігання революційних документів, прокламацій; 7. підробка документів; 8. організація втеч; 9. виїзд за кордон без відповідного дозволу; 10. вбивство козаків, жандармів, солдат; 11. агітація за перехід російських військових до повстанців за гроші. [6,с.160-162]

Відносини влади з римо-католицькою церквою завжди мали антагоністичний характер. Але особливої гостроти питання набуло в наслідок повстання 1863-1864 років. Фактично, поняття «повстанці», «антиурядова діяльність» і «римо-католицька церква» для влади стали словами синонімами. Д.О.Мілютін досить чітко висловив позицію влади в своїх спогадах: «Народ продовжував практично кожного дня збиратися в костьолах і співати заборонені патріотичні гімни. Сам архієпископ варшавський Фіалковський відмовився від виконання розпоряджень маркіза Велепольського (голова цивільного управління Королівства Польського) відносно

припинення такої профанації храмів Господніх. І навіть сила маркіза не могла побороти вперту ворожість духовенства. Ксьондзи і монахи були одними з найбільш дієвих учасників всіх народних демонстрацій, котрим вони надавали релігійного характеру і тим самим збільшували фанатичні настрої натовпу».[9,с.84]

Після придушення польського повстання уряд провів низку заходів направлених проти римо-католицької церкви в імперії. Олександр II наклав резолюцію на звіті відносно польського повстання 1863-1864 років: «...останні заворушення очевидно довели, що воно-то (римо-католицьке духовенство) і стоїть на чолі будь якого революційного руху». І вже 14 липня 1864 року вийшов Височайший указ про римо-католицькі монастирі в Королівстві Польському.[6,с.165] В 1865 році за наказом імператора проведено реформування ієрархічної структури польської католицької церкви. Закрили 80 католицьких монастирів, заборонили будь-які контакти з Римом, провели русифікацію польської школи.[5,с.125] Безумовно всі ці заходи також торкнулись католицьких єпархій в українських землях.

Внаслідок посилення репресивного тиску на конфесію, 2 жовтня 1866 року Папа Пій IX засудив жорстоку політику Миколи I відносно римо-католицької церкви в імперії. Відповіддю став розрив дипломатичних відносин з Ватиканом, скасовано конкордат 1847 року, а також відкликано російських послів.[5,с.125]

Політичні обставини, за яких мала діяти конфесія в українських землях, значно ускладнювались через те, що «католицька церква розглядалась російським урядом як

заручник польського питання. Це призвело до національної консервації католицизму. З метою боротьби з польським націоналізмом, урядом у 1868 році римсько-католицьким приходом було наказано перейти з польської на російську мову богослужіння... В 1875 році закрита остання – Холмська греко-католицька єпархія, яка підпорядковувалась безпосередньо Риму. Ліквідація супроводжувалась насиллям і кровопролиттям. В місті Пратуліні на Підлящі військовий загін, відправлений з метою моральної підтримки заходів щодо прилучення іновірців до православ'я, за відмову залишити церкву, розстріляв 13 уніатів під час молитви». [7, с. 33-34]

Таким чином, римо-католицька церква не була осторонь політичних подій. Католицьке духовенство України приймало активну участь у революційних подіях 60-х років XIX століття. Визначено тісний зв'язок між опозицією і католицькою церквою, яка стала символом свободи і збереження національної ідентичності не тільки для поляків, а й для українців. Антагонізм, який існував у відносинах між владою і римо-католицькою церквою значно посилювався внаслідок політичних подій визначеного періоду. Реалізовано ряд заходів репресивного характеру проти католицької церкви імперії, зокрема в українських землях. Однак не слід випускати з виду те що, навіть у владної верхівки не було однозначного ставлення до вирішення цього болючого питання. Також слід зауважити, що рівень обмеження прав католиків безпосередньо залежав від місцевої влади, а вірніше від морального рівня окремих її представників.

Список використаних джерел та літератури:

1. Буравський О.А. Соціально-економічне становище Римо-Католицької Церкви на Правобережній Україні (друга половина XIX- початок XX ст.)// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць/ За заг.ред. П.С. Григорчука. – Вип.15. – Вінниця,2009. – С.46-51.
2. Хитровська Ю.В. Організаційно-правове становище римо-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці ХУІІІ – на початку ХХ ст.. // Сторінки історії: збірник наукових праць. – Вип.30. – К.:ІВЦ «Видавництво» Політехніка», 2010. – С.27 – 42.
3. Скус О.В. Релігійна палітра Уманщини 1793-1917 років: Монографія / О.В.Скус. – Умань: Видавець «Сочінський», 2009. – 266с.

4. Зваричук Е.О. Римско-католицька церква на Поділлі кінця ХУІІІ – початку ХХ ст.: економічний, суспільний та культурний аспекти: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Зваричук Едуард Олександрович. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 229с.
5. Лиценбергер О.А. Римско-католическая Церковь в России: история и правовое положение. - Саратов, 2001. – 382с.
6. Тихонов А.К. Католики, мусульмане и иудеи Российской империи в последней четверти ХУІІІ-начале ХХ в. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 2008. – 365с.
7. Голованов С., свящ. Католичество и Россия (Исторический очерк). – СПб., 1998. – 92 с.
8. Земський Ю. Міфи та реальність щодо організуючої ролі римско-католицького духовенства Правобережної України в підготовці до польського повстання 1863-1864 рр. //Наукові записки. Збірник праць молодихвчених та аспірантів. Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України. – Вип.21. – Київ, 2010. – С.149-161
9. Воспоминания генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милютина. 1860-1862 гг. - М.:Российский фонд культуры, Студия «Тритэ» Никиты Михалкова, «Российский архив», 1999. – 559с.
10. Центральний державний історичний архів України, м.Київ - ф. 442, оп. 811, спр. 51.
11. ЦДІАК України -Ф. 442.- Оп. 814.- Спр. 260.
12. Там само - Ф. 442.-Оп. 812.- Спр. 16.
13. Там само - Ф. 442.-Оп. 82.- Спр. 123.
14. Там само - Ф. 442.- Оп. 812.- Спр. 15.
15. Там само - Ф. 442.- Оп. 807.- Спр. 280.

О.ВАКОВЕЦКАЯ

THE ROMAN CATHOLIC CHURCH OF UKRAINE IN THE FACE OF THE DETERIORATING SITUATION IN THE REVOLUTIONARY RUSSIAN EMPIRE IN THE 60-IES OF THE XIX CENTURY

The paper analyzes the influence of revolutionary sentiment in society, including the Polish uprising of 1863-1864 to the Roman Catholic Church in Ukraine. The place and role of the Catholic clergy in the political events of the period.

Key words: the Roman Catholic Church, the clergy, the Polish uprising, the Russian government, the reaction, the expulsion.

О.БАКОВЕЦКАЯ

РИМСКО-КАТОЛИЧЕСКАЯ ЦЕРКОВЬ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ОБОСТРЕНИЯ РЕВОЛЮЦИОННОЙ СИТУАЦИИ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В 60-Х ГОДАХ XIX СТОЛЕТИЯ

В статье проанализировано влияние революционных настроений в обществе, в том числе и польского восстания 1863-1864 годов на римско-католическую церковь Украины. Определено место и роль католического духовенства в политических событиях периода.

Ключевые слова: римско-католическая церковь, духовенство, польское восстание, российское правительство, реакция, высылка.